

ПРОСВЕТНО-ПЕДАГОШКА ДЕЛАТНОСТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У XIX И XX ВЕКУ

Нинослав Качарић*

Висока школа – Академија СПЦ за уметности
и конзервацију, Београд

Сажетак: Српска православна црква је била снажан носилац националне идеје и просвете у XIX и XX веку, те је на тим пољима, отварањем Богословског факултета СПЦ, Академије СПЦ за уметности и конзервацију, Богословија СПЦ и извођењем верске наставе у основним и средњим школама, дала велики просветни и педагошки допринос.

Кључне речи: Црквена просвета, Српска православна црква, педагошка делатност.

Увод

Образовни систем у Србији почео се развијати у време постепеног ослобађања од турске власти. Вишевековно ропство под Турцима уништило је скоро у потпуности тековине српске средњовековне просвете и културе. Пред Први српски устанак становништво у Србији било је готово потпуно неписмено, а „у ослобођеној Србији под Карађорђејем школе су се умножиле и било их је у свим варошима; нарочито их је умножено у Београду ради учења покрштене Туради. У Београду је тада отворена и позната Велика школа какву Срби пре никада нису имали”.¹ Отварање Велике школе 1808. године представљало је најранији покушај организовања средње и високошколске наставе у Србији. Ово организовање школа и ширење просвете везује се за име Доситеја Обрадовића који је у Србију дошао 1808. године, учествовао у отварању Велике школе и постављен 1811. године за првог министра (попечитеља) просвете. Али, за име Доситеја као и за Вука Караџића, везује се и доношење у Србију

*ел. пошта: ninoslav.kacaric@gmail.com

¹ Тихомир Ђорђевић, *Србија пре сто година* (Београд: Просвета, 1946), 91.

идеја просветитељства које су проистекле из западне културе оног времена. На том основу створен је код нас и сукоб, кроз који је школа почела да се одваја од Цркве. Просветитељски дух дошао је до изражаја и у погледу избора предмета који су у Великој школи предавани. Веронаука није била заступљена већ само црквено појање. У овом раду биће представљене и анализиране сложене историјске прилике и развој просветно-педагошке делатности Српске православне цркве, која је на свом путу развоја имала многе успоне, али и велика искушења.

Оснивање и рад богословских школа Српске православне цркве у Србији до Првог светског рата

Српска православна Богословија у Београду основана је 1810. године, а „малобројни подаци о раду ове школе налазе се у казивањима Лазара Арсенијевића Баталаке. Први професор Богословије био је Вићентије Ракић из Трста. Школа је трајала две године. Године 1812. завршила су је четири ученика који су рукоположени за ђаконе”.² Зграда Богословије била је у близини данашњег Народног позоришта у Београду и састојала се из четрнаест соба, две кухиње и два ходника. Доситеј Обрадовић је из Трста позвао шездесетогодишњег јеромонаха Вићентија Ракића, некадашњег игумана манастира Фенека, и крајем августа 1810. године поставио га за управника Богословије, те се „по пријему првих ученика отпочело са радом. Школовање је предвиђено да траје две године. Дакле, прва генерација свршених ученика школовање је окончала свечаним испитом 26. маја 1812. године. Трудом оснивача, школа је по свему судећи била опремљена школским инвентаром, за разлику од дотадашњег учења на засутим асурама и примитивним условима рада, док се настава одвијала двократно. Из прве генерације помиње се седам ученика, али се наводи да су плодови Ракићевог труда, по сведочењу Баталаке, М. Милићевића и Вука Караџића, били препознатљиви и педесет година касније”.³

² Александра Илић, „Школски систем, наставници и ученици у Србији (1804-2004)”, у *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.*, ур. Зоран Аврамовић (Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005), 111.

³ Драгомир Сандо, „Двеста година православне црквене просвете у партиципацији националног живота и рада у српском народу”, у *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.*

Када је устанак у Србији угушен, 1813. године су престале да раде и школе у Србији. После Другог српског устанка 1815. године њихово поновно отварање текло је врло споро. До континуираног развоја школства у Србији долази тек објављивањем султановог хатишерифа (декрета) 1830. године, када је у Србији признато право на независну унутрашњу управу. Митрополит Петар Јовановић је 5. фебруара 1834. године поднео сабраним архијерејима у Крагујевцу предлог о оснивању клирикалних училишта, исти је усвојен, а Кнезу је поднета представка да се у свакој епархији за прво време установи „клирикална школа” ради изображавања лица која желе да ступе у свештенички чин. 1. септембра 1936. године у кнежевом конаку у Крагујевцу је отворена Богословија, трајала је годину дана, а потом две године, и у почетку је било 26 ученика који су се издржавали о сопственом трошку, а потом је примљено још 20 кандидата.

Богословија је у Устројенију јавног училишног настављења поменута само у једном члану, у којем се наводи да се „о њој и даље бринула митрополија”⁴, а од 1844. године продужена је за један разред, па школовање у њој траје четири године, са преласком на предметну наставу. У време прве владе кнеза Милоша Обреновића, постављени су темељи система школства у Србији. У периоду од 1858. до 1878. године донето је више нових законских прописа.

Доласком Митрополита Михаила Јовановића црквена просвета је отишла корак даље те је у наставном плану и програму за Богословије уведена педагошко-философска група предмета како би се интелектуални квалитет свештеника побољшао, а „уз његову иницијативу и материјалну помоћ 1863. године појављује се прва свеска Богослова коју је издала омладина Семинарије београдске и коју можемо сматрати првенцем периодичне црквене штампе у Српској православној цркви, пошто је у позиву на претплату објављено да ће богословска омладина сваке године издавати по једну књигу под тим именом”⁵. Огромне заслуге митрополита Михаила су што је 1873. године отворено друго одељење Београдске богословије под именом „страначка

ур. Зоран Аврамовић (Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005), 249-250.

⁴ Илић, „Школски систем, наставници и ученици у Србији (1804-2004)”, 121.

⁵ Сандо, „Двеста година православне црквене просвете у партиципацији националног живота и рада у српском народу”, 255-256.

богословија” или „мисионарски завод” у који су примана деца из свих неослобођених српских крајева, а из ње је изашао велики број свршених богослова. Његов педагошки труд се огледао и у даљем настојању у отварању богословија у Бања Луци 1866. и Призрену 1871. године, при чему је огромно искуство које је стекао школујући се у духовним центрима у иностранству покушао пренети и на наше просветно подручје. Тада је он настојао да наш духовни расадник преуреди према ономе што му се по добрим резултатима допадало у Русији: „сјединио је у новом пројекту закона руско духовно училиште и руску шесторазредну семинарију у деветоразредну богословију која је понела име Светога Саве. Таква деветоразредна Богословија основана је посебним законом о Богословији, који је обнародован 11. јануара 1896. године. Та реформа устројена је у пракси тек 1899. године. Међутим, није био среће да дочека да нова Богословија почне са радом јер се прва класа ове Богословије уписала 1900. године, а митрополит је две године раније умро”.⁶

Новим законом основне школе одређене су као почетне народне школе у којима се, као главно, има учити: наука хришћанска, читање, писање, рачунање и појање, а „на унапређење њихове друштвено-педагошке функције значајним делом су утицали бројни расписи, нарочито од 1868. године, када је за министра просвете и црквених дела дошао Димитрије Матић”.⁷ Видимо да је у овом плану наставних предмета на првом месту била наука хришћанска, а да су просвета и црквена дела били су у надлежности једног министарства.

Законом о Устојству богословије ова школа је обухваћена општом реорганизацијом школства 1863. године. Предвиђено је да она припрема будуће свештенике и учитеље, да траје четири године, интернатског је типа и уписује се по завршетку четвртог разреда гимназије. Ученици који долазе из неослобођених крајева Србије уче по посебном програму а услов за њихов пријем је завршена основна школа. У Богословији од 1863. године поред црквених могу предавати и световна лица. Врховни надзор вршио је министар просветних и црквених дела, а све одлуке доносе се уз сагласност Светог архијерејског синода. Од 1873. наставни план прописује Министарство, а програме

⁶ Ibid., 256.

⁷ Владета Тешић, *Социјалистичка Република Србија 2* (Београд: Књижевне новине, 1983), 326.

професорски колегијум. И за ученике ове школе састављен је Школски закон 1864. године, који је допуњен и поопштрен 1871. године. Сличне је концепције као и школски закон за ученике реалки и гимназија.

Након реорганизације Богословије 1886. године образовање је трајало три године а услов за упис је био завршена потпуна гимназија. До поновних измена дошло је 1889. када је школовање продужено на четири године а услов за упис је завршен пети разред гимназије. Нови Закон о Богословији донет је 1896. године, и по њему се „у ову школу уписују ученици по завршетку основне школе, траје 9 година и интернатски је уређена, док се наставни план за ниже разреде поклапа се с гимназијским. Школске 1900/1901. установљена је деветогодишња Богословија Св. Саве”.⁸ Као што је овде наведено, Закон о Богословији донет 1896. године предвиђао је да се ученици у ову, сада деветоразредну, школу уписују по завршетку основне школе. У првој овако организованој богословији – Богословији Светог Саве у Београду, која је почела да ради 1900. године, школске 1911/1912. године је учило 365 будућих свештеника.

На иницијативу дечанског учитеља и питомца Београдске богословије Тимотија Андријанића, Сима Игуманов са својим сарадницима Илијом Ставрићем и Миланом Новичићем основао је Богословију у Призрену 1. октобра 1871. године. По правилу, „у новоосновану Богословију ученици су долазили из основне школе, па чак и без ње. Школовање је трајало три, а од 1889. године четири године, а у следеће две године продужена је на пет и шест година. Тиме је школа добила свој нови назив Богословско-учитељска школа. Већ 1900. године напушта се такав систем школовања и уводи се четворогодишњи, с тим да ученици пре тога морају да заврше четири разреда гимназије, попут старе Београдске и Цетињске богословије. Школа је по овом програму радила до 1923. године, а као петоразредна до Другог светског рата. Имала је 14 ректора и 126 наставника”.⁹

У Македонији су постојале четири ниже и једна средња богословска школа у периоду до Другог светског рата. Прва Богословија основана је у Битољу 1882. године, а потом је од 1897.

⁸ Илић, „Школски систем, наставници и ученици у Србији (1804-2004)”, 134.

⁹ Сандо, „Двеста година православне црквене просвете у партиципацији националног живота и рада у српском народу”, 259.

године тамо постојала егзархијска свештеничка школа, док су духовне школе постојале и у Скопљу, Прилепу и Једрену.

У складу са горе наведеним историјским прегледом, може се слободно рећи да је „више векова под турском влашћу Српска православна црква била ексклузивни носилац националне идеје, једини прави заштитник и утешитељ обезправљеног и тлаченог народа и моћни покретач његове унутрашње енергије”.¹⁰ Почетком XX века у два судбоносна устанка, Српска православна црква и вође произашле из народа, равноправно и сложено су приступили остварењу државнотворног пројекта у који је свештенство унело искуство, дипломатске везе, писменост и доминантан утицај на село, а нови предводници народа ентузијазам, личну дубоку религиозност, визију веће и напредније Србије, први новац стечен у међународној трговини и исконско познавање народа, његових потреба и могућности. Анализом наведених прилика и просветно-педагошких активности државе и Цркве, може се уочити да је Српска православна црква у XIX веку, имајући снажну и дубоку свест о значају и потреби верског васпитања и образовања, како народа тако и будућих свештеничких кадрова, посебну пажњу посветила и значајна средства усмерила у реализацију хришћанске науке (веронауке) у народним школама, као и у отварање и квалитетан рад богословских школа, уз увођење у њихову наставу и педагошко-философске групе предмета.

Црквена просвета у Краљевини СХС и Краљевини Југославији до Другог светског рата

Крајем XIX века се у Србији јављају идеје за стварање световне, лаичке школе. Један од њихових носилаца је био Светозар Марковић. Законом о основним школама 1882. године, први пут у Србији прокламовано је обавезно основно образовање. Религијски садржаји су саставни део основношколског образовања. Да су Црква и држава неодвојиво повезане у области просвете и школства показује и то да када је 1905. године основан универзитет у Србији, у његовом саставу су били следећи факултети: богословски, филозофски, правни, технички и медицински. Настанком Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, а затим и Краљевине Југославије 1929. године, створен

¹⁰ Драган Новаковић, *Верске заједнице на размеђу векова* (Београд: Институт за политичке студије, 2003), 31.

је систем образовања који „није био у пуном смислу и доследно световног карактера, с обзиром на наставу веронауке (која се учила у основним и средњим школама) и уопште чињеницу да је постојао знатан број школа вероисповести (богословских школа и теолошких факултета”.¹¹

По завршетку Првог светског рата и победом савезничких сила, долази до услова да се вишевековни циљ јужнословенских народа, да живе у једној и заједничкој држави, и спроведе у дело. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је званично проглашена 1. децембра 1918. године.

Што се тиче верских школа и образовања свештеничког кадра, треба рећи да се окупљањем појединих делова Цркве у јединствену организацију, наметнула потреба јединственог школства. Правилником о српским православним богословијама које је донело Министарство вера 1921. године, биле су предвиђене петоразредне богословије, као државне школе са интернатом, с тим „да богословије буду у Београду, Сремским Карловцима, Призрену, Сарајеву, Битољу, Загребу, и на Цетињу. Од 1928. године, богословије настављају рад као шесторазредне”.¹² Богословије су биле у рангу потпуних средњих школа, и уређене 1928. Правилником о богословијама и Упутствима 1932. године.

Трајање школовања је скраћено са девет на шест година, и у складу са тим промењена је узрасна граница и услови пријема, а „кандидат треба да има завршену непотпуну средњу школу, положени течајни и пријемни испит и минимум 14 година старости. Ученици који су у овој школи постигли одличан или врло добар успех имали су могућност да школовање наставе на Теолошком факултету”.¹³

Монашка школа у манастиру Раковици, која је отворена 1906. године, после прекида за време Балканских ратова и Првог светског рата, наставила је рад 1922. године. Десет године касније пресељена је у манастир Дечане где је радила до почетка Другог светског рата. Велика школа у Београду је претворена 1905. године у Универзитет, а Законом о Београдском универзитету, члан 4, предвиђено је да се оснује Богословски факултет.

¹¹ Тешкић, *Социјалистичка Република Србија* 2, 332.

¹² Радмила Радић, *Вером против вере: држава и верске заједнице у Србији 1945-1953* (Београд: ИНИС, 1995), 25.

¹³ Илић, „Школски систем, наставници и ученици у Србији (1804-2004)”, 147.

Због недостатка квалификованих наставника и ратова који су уследили, законска одлука о отварању Православног богословског факултета донета је тек крајем 1920. године. Факултет је отворен 6. септембра 1920. године. Такође „треба рећи да је Видовданским уставом, члан 16, веронаука постављена на факултативним основама, али је већ 1929. године Законом о народним школама, веронаука била уведена као обавезан предмет, чак и у средњим школама, и то под контролом Цркве”.¹⁴

Између два светска рата покренут је већи број верских листова и часописа, као сто су: „Српска црква”, „Весник”, „Богомоље”, „Хиландар”, „Црква и живот”, итд. Половином 1920. године почео је у Београду да излази „Гласник Српске православне патријаршије”, који је излазио до 1940. год., када мења наслов у „Службени лист Српске православне цркве”.

Многе епархије су имале при себи разна удружења (Православна хришћанска заједница; Свештеничко удружење; Женски хришћански покрет, познатији као Коло српских сестара), затим разна певачка друштва, дечија хранилишта и сиротилишта и слично.

Верска настава (веронаука) је пре рата у Југославији извођена у оквиру редовне наставе, под називом веронаука и хришћанска наука... Предавана је у основним и средњим школама, а њен садржај чинила је Библија. У учитељским школама верска настава је имала поред осталог и задатак да учитељске кандидате припреми и за предавање овог предмета. Вероучитељ је био наставник који изводи верску наставу, али „пре рата у Југославији за вероучитеље у основним и средњим школама са више одељења узимани су свештеници или за то нарочито припремана лица (свршени богослови или теолози), док су у мањим сеоским школама ову наставу држали у почетку учитељи, да би је касније предавали свештеници”.¹⁵

Сагледавањем стања и прилика од 1918. до 1941. године, може се јасно увидети да је то био један од најплоднијих периода у смислу мисионарско-просветне и педагошке делатности Српске православне цркве, која је под патронатом државе

¹⁴ Радић, *Вером против вере: држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*, 26.

¹⁵ *Педагошки речник* (Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1967), 124.

располагала знатним привилегијама и материјалним средствима, те је покушала да надокнади све оно што је у претходним раздобљима било izgubљeno. Увиђа се да је подршка државе, уз позитиван однос државног законодавства и образовног система, била снажан фактор који је омогућио интензиван развој Црквене делатности на пољима школовања свештеника, подизања и обнављања храмова и манастира, ширења вере међу народом, развијене издавачке делатности... Оно што се посебно уочава јесте боље систематизован и организован рад црквених просветних институција, чему је уз горе наведене факторе допринело и усвајање Закона о СПЦ 1929. године, као и доношење Устава СПЦ 1931. године, уз признавање Српске патријаршије као једне, недељиве и аутокефалне Цркве са највишим рангом који може да има једна аутокефална Црква.

Црквена просвета после Другог светског рата

Крај Другог светског рата означио је почетак нове ере у односу државе и Цркве у новој Југославији. Са настанком нове државне заједнице и у новим друштвеним условима, међу деликатним питањима за решавање нашло се и питање односа социјалистичке државе према религији.

Уставом Федеративне Народне Републике Југославије из 1946. године регулисан је однос државе и Цркве. Школа је одвојена од Цркве, што је значило и крај веронауке у нашем школском систему. Наступиле су године прогона свих наставних садржаја који су имали било какву везу са религијом, па „одвајање државе од конфесионалних заједница значи само да држава није више „колективни вјерник”, а то јој нипошто не даје ознаку чиниоца атеизације. Уосталом, претпоставке које омогућавају државност јесу исте оне на којима и из којих расте религија, бар као социјална чињеница... Одвајање државе од цркве значило је конституисање државне школе која је одвојена од Цркве, али која је према држави у подређеном положају”.¹⁶ Наступио је период у коме је процес одвајања цркве од државе требало да друштвени значај религије и цркве сведе на ниво безвредног и маргиналног.

Крајем 1944. године донета је привремена одлука: 1) да верска настава у државним школама више не буде део наставног

¹⁶ Есад Ћимић, *Драма атеизације* (Београд: Младост, 1984), 162.

програма; 2) да вероучитељи верску наставу могу одржавати факултативно, за оне ученике државних школа за које родитељи и стараоци изјаве да то желе, те да 3) вероучитељи остају државни чиновници, а њихова постављења су се и даље обављала на предлог црквених власти. Материјалне издатке у огреву, осветљењу и послузи требало је да сносе заинтересовани родитељи.¹⁷

„Свети архијерејски синод замолио је тада Министарство просвете да се у погледу верске наставе у школама успостави стање које је постојало пре рата; међутим, овај предлог одбијен је актом Министарства просвете ДФЈ бр. 842/45, а онда је, у марту 1946, донета још једна одлука: настава веронауке одржаваће се ван редовног школског времена, у школским зградама, а веронауку као предмет не треба уносити у школска сведочанства, нити оцењивати ученике. Одлучено је и да се вероучитељи од 01.05.1946. више не воде на платним списковима Министарства просвете”.¹⁸

Будући да су власти сматрале да је једна од главних сметњи за формирање научног погледа на свет верска настава у школама и утицај свештенства (процент деце која су похађала верску наставу пењао се до чак 90%) школским властима наложено је да контролишу рад свештеника. Услед свега овога верска настава непрекидно се повлачила, све до 1952. године, мада је службено забрањена усвајањем Закона о народним школама, децембра 1951. Јанковић (1952) напомиње да наставник не сме бити религиозан јер школа има да васпита омладину која ће бити потпуно ослобођена свих верских окова, којој ће бити туђа вера у Бога, и која ће бити борбено атеистичка.

После 1952. године верска настава била је дозвољена једино у црквама. Током 1953. године Српска православна црква и Римокатоличка црква су се у више наврата жалиле Државној комисији за верске послове наводећи да учитељи деци забрањују да иду у цркву а да се свештеници кажњавају због држања наставе веронауке. Проблеми на релацији школа – црква постајали су све бројнији. За неправилности које су се дешавале у пракси, централни органи власти често су кривицу пребацивали на локалне органе, а ови су били ограничени постојећим одлукама

¹⁷ Радић, *Вером против вере: држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*.

¹⁸ Зорица Кубурић и Слађана Зуковић, *Верска настава у школи* (Нови Сад: ЦЕИР, Савез педагошких друштва Војводине, 2010), 19-20.

и решењима. У тој игри моћника, представници различитих верских заједница често су писали писма и лично одлазили код Јосипа Броза Тита, протестовали и покушавали да остваре своја права, па је поводом тога „тадашња министарка просвете, чувена Митра Митровић, забележила како је протекла посета представника Адвентистичке цркве маршалу Титу – он им је обећао да ће деца бити ослобођена наставе у школама суботом, наглаивши да све тешкоће настају на терену. Послао их је потом код саме Митре Митровић, да се договоре оспровођењу овога решења. Она им је, међутим, рекла да је децу немогуће ослободити школе суботом јер би то био преседан – све остале цркве могле би да затраже сличне уступке. Последица оваквих ставова била је да су верници лично плаћали цену одласка у цркву, и похађање веронауке коју су у њој имали: новчано, затворским казнама, маргинализацијом”.¹⁹ У потрази за верским слободама неки су и напустили земљу а већина је одустала од веровања. Тако је већ почетком шездесетих година број деце која су похађала верску наставу у Србији спао на око 3% од укупног броја школске деце.²⁰

„Да би се решио положај верских заједница, 1953. године је донет Закон о правном положају верских заједница”.²¹ Закон је имао укупно 24 члана. Сврха Закона била је да пружи прецизну законску дефиницију битних одредаба Устава. Свака република је потом објавила свој властити закон о верским заједницама, али после знатног одлагања; Србија је, на пример, усвојила такав закон тек 1962. године.

Закон је као и Устав гарантовао слободу савести и вероисповести и прогласио веру за приватну ствар грађанина (члан 1). Закон је омогућавао пуну слободу оснивања верских заједница. Све верске заједнице слободно и самостално су уређивале своју организацију, именовале и постављале своје функционере, вршиле обреде и друге послове, управљале школама и тако даље. Верске заједнице биле су слободне у вршењу верских обреда у црквама, двориштима, портама, гробљима и другим просторијама везанима за цркве, тј. храмове (члан 13).

¹⁹ Ibid., 21.

²⁰ Радић, *Вером против вере: држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*.

²¹ Југославија, *Закон о правном положају верских заједница* (Београд: Службени лист ФНРЈ, 1953), 22.

Закон је прописивао одвајање школе од цркве (члан 4). Верска настава, катихетизација, била је слободна у црквама, храмовима и другим просторијама које су за то биле одређене. Верску наставу ученици нису могле похађати у школским сатима, а за похађање верке наставе је било потребно одобрење оба родитеља и пристанак малолетника.

У члану 5. Закона била је прописана забрана злоупотребе верских послова, верске наставе, верске штампе, верских обреда и других испољавања верских осећања у политичке сврхе. Такође је било забрањено изазивање или распиривање верске мржње или раздора. Тумачу закона остављена је широка могућност код утврђивања шта је то злоупотреба вере у политичке сврхе, што је у практичној примени имало великих последица за верске заједнице.

Са обнављањем рада богословских школа у новој ситуацији није ишло лако. Власти су одуговлачиле са издавањем одобрења за почетак рада богословија под изговором да се за то још нису стекли услови.

Према Пузовићу „после рата у тешким приликама продужио је са радом Богословски факултет у саставу Београдског универзитета, а пошто су власти 15. фебруара 1952. године укинуле Богословски факултет као државну установу, Црква је преузела бригу око Факултета, иако је била у тешком материјалном положају. Рад призренске Богословије је обновљен тек 1947. а Богословије Св. Саве у манастиру Раковици код Београда 1949. године. Највише заслугом патријарха Германа отворена је 1964. године Богословија Св. Арсенија у Сремским Карловцима, у почетку као одсек Београдске богословије Св. Саве, а касније као самостална школа. Исте године је отворена двогодишња Богословија у манастиру Крки; школске 1966/67. и петогодишња. Обновљен је рад Монашке школе у овчарско-кабларском манастиру Преображењу, а од 1967. године отворена је Монашка школа у манастиру Острогу. Године 1986. почео је са радом Богословски факултет Српске Православне Цркве у Либертивилу - САД, као одсек Богословског факултета у Београду, а од 1988. године као самостална богословско-просветна установа. При Богословском факултету у Београду основан је 1990/91. Богословски институт, на коме је школовање трајало две године (четири семестра)”.²²

²² Предраг Пузовић, „СПЦ од 1941. године до данас”, у *Искон*, Бр.6, 16-37, ур.

Висока школа – Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију основана је 17. новембра 1993. године, са благословом Светог архијерејског синода Српске православне цркве и блаженопочившег Епископа будимског Г. Данила (Крстића), као Академија за конзервацију уметнина српских у Београду. Први декан Академије био је тадашњи Епископ будимски Данило (Крстић), а 6. марта 1995. године она улази у састав Универзитета у Сарајеву, Републике Српске. Свети архијерејски синод СПЦ обавештава Наставничко веће Академије Српске православне цркве за уметности и конзервацију, да је на седници која је одржана 2. јуна 1997. године (бр. 1134/зап.606. од 18. јуна 1997. године) донета је одлука: ”Ова Академија има ранг факултета, студије на њој трају четири године и издржава се самофинансирањем. У исто време, одобрити оснивање Фонда Академије Српске православне цркве за уметности и конзервацију, ради обезбеђења финансијских средстава за рад, као и покривања њених материјалних трошкова.” На основу одлуке Светог архијерејског сабора СПЦ бр.1134/зап.606. од 18. јуна 1997. године, назив Академија за конзервацију уметнина српских измењен је у Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију, у Београду.²³

Гласник Српске православне патријаршије током рата и непосредно после рата излазио је повремено. Од 1. марта 1946. године излазио је сваког првог у месецу. Велики Календар Црква излазио је у току окупације и после рата до 1949. године. Године 1946. почео је да излази мали цепни Календар. Главни савез Удружења православних свештеника Југославије са седиштем у Београду почео је 1949. године да издаје новине Весник, намењене парохијском свештенству. Покренут је лист Православни мисионар, који је временом постао најтиражнији лист Српске православне цркве. Од 1957. године поново излази Богословље, часопис Богословског факултета. Покренута је 1958. године Православна мисао, часопис за богословску књижевност и црквено-сталешка питања.

Владимир Вукашиновић (Врање: Фонд Свети Прохор Пчињски Православне епархије врањске, 2000).

²³ *Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију 1993-2021* (Београд: Висока школа – Академија СПЦ за уметности и конзервацију, 2020), 36, 43.

Посебне резултате постигао је Патријарх српски Герман на развијању издавачке делатности Цркве, јер „од 1965. године поново излази велики Календар Црква а од 1967. Православље, новине Српске патријаршије. Покренут је и подлистак ових новина Светосавско звонце, лист намењен деци. Теолошки погледи излазе од 1968. године. Повремено је излазила ревија Српска Православна Црква у прошлости и садашњости на енглеском језику. У кругу патријаршијске згра де саградио је салу и основао Православни народни универзитет, који је у тој сали одржавао јавна предавања за народ”.²⁴

Сагледавањем историјских прилика од завршетка Другог светског рата до почетка новог миленијума, може се увидети да је то био врло тежак период за мисионарске и просветне активности Српске православне цркве, те да је негативан став државе према религији кроз укидање верске наставе у државним школама, резултирао драстично мањим црквеним утицајем и доприносом у погледу верског васпитања и образовања младих.

После периода полувековног спутавања у бившој Југославији, са почетком XXI века дошао је период промена, који је са собом донео поштовање верских слобода српског народа и слободу да своја уверења јавно испољава. Српско друштво, тежићи ка модернизацији, покушава да, уз очување старог, обогати свој идентитет у шаренилу европских и светских народа. Имајући свест о значају традиције и традиционалних институција српског народа, Влада Републике Србије је донела Уредбу о организовању и остваривању верске наставе – алтернативног предмета у основној и средњој школи, 24. јула 2001. године, па се верска настава појавила у школама септембра школске 2001/2002. године. Након тога, усвојен је 2006. године и нови Закон о црквама и верским заједницама, чији Члан 40. говори о јемству државе Србије када је у питању верска настава у државним и приватним основним и средњим школама.

Закључак

Имајући снажну и дубоку свест о значају и потреби верског васпитања и образовања, како народа тако и будућих свештеничких кадрова, Српска православна црква је у XIX и XX веку посебну пажњу посветила и значајна средства усмерила у реа-

²⁴ Пузовић, „СПЦ од 1941. године до данас”.

лизацију хришћанске науке (веронауке) у народним и државним школама, као и у отварање и квалитетан рад богословских школа и факултета.

Настанком Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, а затим и Краљевине Југославије 1929. године, створен је систем образовања који није био у пуном смислу и доследно световног карактера, с обзиром на наставу веронауке (која се учила у основним и средњим школама) и уопште чињеницу да је постојао знатан број школа вероисповести (богословских школа и теолошких факултета). На основу тога се може закључити да је период 1918-1941. године био један од најзначајнијих за историју СПЦ у погледу развоја просветно-педагошке делатности и рада црквених просветних институција, јер се у њему интензивно радило на школовању свештеника, подизању и обнављању храмова и манастира, ширењу вере међу народом... У новој Југославији, после Другог светског рата, власти су сматрале да је једна од главних сметњи за формирање научног погледа на свет верска настава у школама и утицај свештенства, па је школским властима наложено да контролишу рад свештеника, и верска настава је службено забрањена усвајањем Закона о народним школама, децембра 1951.

После периода полувековног спутавања у бившој Југославији, нови миленијум је са собом донео поштовање верских слобода српског народа и слободу да своја уверења јавно испољава. Данас, живимо у времену када Српска православна црква има квалитетне услове за свој молитвени, богослужбени живот и мисионарски рад и деловање, уз реституцију црквене имовине, обнову старих и изградњу многих нових храмова и парохијских здања, те се увиђа снажан развој просветне делатности у виду верске наставе у основним и средњим школама, Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, Православног Богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи Универзитета у Источном Сарајеву, Богословског факултета „Свети Сава” у Либертивилу-САД, Високе школе – Академије СПЦ за уметности и конзервацију у Београду, средњих богословских школа - Богословија СПЦ у Београду, Сремским Карловцима, на Цетињу, Призрену, Нишу, Крагујевцу, Фочи, Крки, кроз богату и плодну издавачку делатност.

Сумирањем прилика које су стајале на путу потпунијем остваривању мисије СПЦ у времену горе посматраном, види

се колико су друштвени контекст и прилике у друштву ишли на руку, или онемогућавали педагошку и просветну делатност СПЦ, у остварењу њене мисије у смислу очувања православља и националног идентитета. Практична педагошка импликација ових налаза јесте посвећивање посебне пажње доброј сарадњи и толерантним односима државе и Цркве, кроз узајамно разумевање и пружање могућности црквеној просветној делатности у виду верске наставе у основним и средњим школама, као и рада средњошколских и високошколских институција СПЦ, уз поштовање државног просветног законодавства и у складу са њим одговарајућих црквених наставних кадрова.

Библиографија:

Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију 1993-2021. Београд: Висока школа – Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију, 2020.

Борђевић, Тихомир. *Србија пре сто година*. Београд: Просвета, 1946.

Југославија. *Закон о правном положају верских заједница*. Београд: Службени лист ФНРЈ, број 22, 1953.

Илић, Александра. „Школски систем, наставници и ученици у Србији од 1804. до 2004.“. У *Два века образовања у Србији*. Ур. Зоран Аврамовић, 109-164. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005.

Кубурић, Зорица и Слађана Зуковић. *Верска настава у школи*. Нови Сад: ЦЕИР и Савез педагошких друштава Војводине, 2010.

Новаковић, Драган. *Верске заједнице на размеђу векова*. Београд: Институт за политичке студије, 2003.

Педагошки речник. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1967.

Пузовић, Предраг. „СПЦ од 1941. године до данас“ У *Искон*, Бр.6. Ур. Владимир Вукашиновић, 16-37. Врање: Фонд Свети Прохор Пчињски Православне епархије врањске, 2000.

Радић, Радмила. *Вером против вере*. Београд: ИНИС, 1995.

Сандо, Драгомир. „Двеста година православне црквене просвете у партиципацији националног живота и рада у српском народу“, У *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне*

идеје и личности у Србији од 1804. до 2004. Ур. Зоран Аврамовић, 245-284. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005.

Тешић, Владета. *Социјалистичка Република Србија 2*. Београд: Књижевне новине, 1983.

Ћимић, Есад. *Драма атеизације*. Београд: Младост, 1984.

**EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF
SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN
19th AND 20th CENTURIES**

Ninoslav Kačarić

Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts and
Conservation, Belgrade

e-mail: ninoslav.kacanic@gmail.com

Summary: This paper analyzes the educational and pedagogical activities of Serbian Orthodox Church in the complex historical circumstances of the 19th and 20th centuries. The aim of the research was to look at the state of educational and pedagogical activities of Serbian Orthodox Church in a certain historical period, through missionary activities by enlightening the people and educating priests. The starting point was the assumption that Serbian Orthodox Church was a strong bearer of the national idea and education in the above-mentioned period. A descriptive method was applied. According to significant findings, the Serbian Orthodox Church made a great educational contribution in the 19th and 20th centuries through the work of the Theological Faculty of Serbian Orthodox Church, Academy of Serbian Orthodox Church for Arts and Conservation, Theological Seminary of Serbian Orthodox Church and religious education in primary and secondary schools. The practical pedagogical implication of these findings is good cooperation and tolerant relations between the state and the Church, through mutual understanding and providing opportunities for church pedagogical and educational activities in the form of religious education in primary and secondary schools, and the work of of the state educational legislation and in accordance with it the corresponding church teaching staff.

Key words: Church education, Serbian Orthodox Church, pedagogical activity